

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

2

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

2

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

JUOZAS SKIRIUS

PREZIDENTO ANTANO SMETONOS ATVYKIMAS Į JAV 1941 METAIS IR IŠEIVIJOS POZICIJA

Įvadas

Gausiuose du kartus Lietuvos prezidentu tapusio Antano Smetonos biografijos tyrinėjimuose dar nemažai neišaiškintų klausimų ir net ištisu gyvenimo tarpinių. Vienas iš jų – tai A. Smetonos gyvenimas ir veikla Jungtinėse Amerikos Valstijose 1941–1944 m. Tiesa, jo biografai šio tarpsnio neapeina, bet, deja, šį laikotarpį aprašo tik epizodiškai ir gana lakoniškai. Tuo tarpu tai pakankamai sudėtingas, gausus svarbių įvykių ir reikšmingų klausimų, kuriuose vienaip ar kitaip dalyvavo ar buvo susijęs A. Smetona, sprendimo laikotarpis. Vienas iš svarbių probleminių epizodų – tai A. Smetonos kaip Lietuvos Prezidento atvykimas į JAV ir išėivijos sutikimas, srovių požiūris bei laikysena jo ir tarpusavio atžvilgiu. Ne paslaptis, kad išėivijos tarpusavio santykiai net ir tragišku Lietuvai 1940–1941 m. laikotarpiu buvo gana trapūs. Pirmas plačiau aprašęs A. Smetonos apsisprendimą vykti į JAV ir epizodiškai aptaręs santykius su JAV lietuvišiais tautininkais, jo susitikimus su atskirų lietuvių kolonijų išėivija buvo A. Smetonai artimas žmogus, asmeninis sekretorius Aleksandras Merkelis¹. Jau jis atkreipė dėmesį į nevienodą išėivių reakciją. Be to, autorius savo knygoje ištaisai perspausdino gana ilgą A. Smetonos 1940 m. lapkričio 12 d. laišką iš Portugalijos Lietuvos generaliniam konsului Niujorke Jonui Budriui, kuriame išdėstė savo apsisprendimo motyvus ir savo buvimo JAV viziją². Istorikas Alfonsas Eidintas, remdamasis A. Merkelio publikuota medžiaga ir JAV lietuvių tautinės krypties veikėjų Kazio Karpiaus ir Vytauto Širvydo susirašinėjimu, šiek tiek aptarė išėivijos srovių požiūrius. Anot autoriaus, „Smetonos dalyvavimas išėivijos organizacijų, išskyrus tautininkų, veikloje trukdė joms, menkina

¹A. Merkelis, Tremtinio dalia, *Europos lietuvis*, 1964, Nr. 1–35; A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 610–668.

²Ten pat, p. 644–646.

jų veiklos efektyvumą. (...) srovės iš esmės buvo priešingos Smetonai³. Istorikas Liudas Truska savo solidžioje monografijoje, skirtoje nušviesti A. Smetonos vietą naujausiųjų laikų Lietuvos istorijoje, taip pat mėgina išryškinti Prezidento atvykimo į JAV priežastis, pastebėti lietuvių išeivijos demokratinių srovių vėsoko ir net priešiško požiūrio priežastis: A. Smetona savo kalbose pabrėždavo, kad yra Lietuvos Prezidentas ir išeivija įtarė, kad jis ketina po karo Lietuvoje atkurti diktatorišką savo valdžią⁴. Rimtas žingsnis gilesnėms studijoms tai Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centro parengta ir publikuota solidi A. Smetonos korespondencija, apimanti jo tremties laikotarpį 1940–1944 metais⁵. Susirašinėjimas su Lietuvos diplomatais ir JAV lietuvių veikėjais padės tyrinėtojui detaliau atskleisti A. Smetonos veiklos motyvus, požiūrį į vienus ar kitus įvykius, o taip pat fiksuoti naujus, dar neaptartus faktus. Tiesa, daug laiškų nepateko į leidinį. Ateityje jį bus galima papildyti, nes dalis trūkstamų laiškų ir atsakymų į juos saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau LCVA), Lietuvos atstovybių Vašingtone, Niujorke ir Čikagoje fonduose, Lozoraičių ir kitų Lietuvos veikėjų asmeniniuose archyvuose. Minėto leidinio įvardiniame straipsnyje L. Truska, remdamasis publikuojama korespondencija, aptaria paskutinį A. Smetonos gyvenimo laikotarpį po išvykimo iš Lietuvos. Istorikas teigia, kad jis JAV lietuvių buvo sutiktas kaip Lietuvos prezidentas. Jo priėmimo komitetą sudarė vieni tautininkai, o JAV lietuviai socialistai buvo linkę A. Smetoną priimti tik kaip privatų asmenį ir nenorėjo, kad jis dalyvautų politinėje veikloje⁶. Tačiau gilesnė naujų dokumentų analizė rodo, kad įvairių išeivijos srovių viduje požiūris į A. Smetonos atvykimą, jo sutikimą ir veiklą JAV buvo gana įvairus ir net tarpusavyje priešiškas. Tai apsprendė ne tik ideologinės srovių nuostatos, bet ir įvairių JAV lietuvių veikėjų asmeninės pozicijos; ne paskutinėje vietoje buvo išeivijos požiūris į politinę situaciją Lietuvoje ir A. Smetonos santykį su ja. Todėl straipsnyje siekiama giliau aptarti JAV lietuvių srovių ir jų veikėjų pozicijas A. Smetonos atžvilgiu 1940 m. antroje pusėje ir 1941 m. pradžioje, kreipiant dėmesį į jo sutikimą Niujorke, įvertinant Lietuvos atstovų JAV vaidmenį tarpininkaujant tarp išeivijos ir prezidento.

Pagrindinis šaltinis rengiant straipsnį buvo JAV lietuvių archyvų (Pasaulio lietuvių archyvas prie Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje, Amerikos lietuvių kultūros archyvas Putname, Balzeko lietuvių kultūros muziejaus Čikagoje archyvas) bei LCVA (Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fondas Nr. 656 ir Lietuvos konsulato Čikagoje fondas Nr. 663) medžiaga. Be minėto A. Smetonos korespondencijos rinkinio, svarbus šaltinis – JAV lietuvių katalikų lyderio, dienraščio „Draugas“ redaktoriaus

³ A. E i d i n t a s, *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990, p. 208, 212.

⁴ L. T r u s k a, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 391–393.

⁵ *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, 676 p.

⁶ L. T r u s k a, Paskutinieji Antano Smetonos gyvenimo metai, ten pat, p. 9.

Leonardo Šimučio dienoraščiai, saugomi Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje. Vertinga dokumentinė medžiaga – JAV Valstybės departamento dokumentai apie A. Smetoną nuo 1932 iki 1943 m., paskelbta leidinyje „Darbai ir dienos“⁷. JAV lietuvių spauda praverė kaip pagalbini šaltinis, papildęs tyrimą naujais faktais, JAV lietuvių veikėjų pasisakymais ir pan.

A. Smetonos apsisprendimas vykti į JAV 1940 m. ir išeivijos srovių reakcija

1940 m. birželio 15 d. pavakarę prezidentas A. Smetona su šeima palikęs Kauną atvyko į Vokietiją, kur praleido tris mėnesius. Rugsėjo 18 d. A. Smetona, gavęs JAV vizą, išvyko į Šveicariją, kur sostinėje Berne išgyveno iki 1941 m. pradžios. Po to 1941 m. sausio 11 d. persikėlė į Portugalijos sostinę Lisaboną⁸, kur praleido kelias savaites. Ten jis susitiko su keliais Lenkijos atstovais. Vasario 1 d. laivu *Serpa Pinto* išplaukė iš Lisabonos, jau vasario 14 d. Smetonos pasiekė Rio de Žaneirą, kur buvo sutikti vietos valdžios pareigūnų ir vietos lietuvių, lankėsi pas Brazilijos prezidentą. Lietuvos pasiuntinys Pietų Amerikoje dr. Kazys Graužinis pranešė Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone Povilui Žadeikiui, kad prezidentas A. Smetona su žmona laivu *Argentina* vasario 26 d. išplaukė iš Rio de Žaneiro ir kovo 9 ar 10 d. atvyks į Niujorką. Apie tai kovo 4 d. P. Žadeikis informavo JAV valstybės sekretorių⁹.

L. Truska nurodo keletą priežasčių, kodėl A. Smetona apsisprendė vykti į JAV: 1) ten gyveno daug lietuvių ir todėl buvo įmanoma darbuotis Lietuvos labui; 2) tvirtas A. Smetonos įsitikinimas, jog karą laimėsiančios Vakarų šalys, todėl jų, o ypač JAV, žodis daugiausia lems atkuriant Lietuvos nepriklausomybę; 3) asmeninio pobūdžio priežastis – JAV ėjo daug lietuviškų laikraščių, A. Smetona tikėjosi surasiąs pragyvenimo šaltinį. Be to, jo artimieji, sūnaus ir dukros šeimos bei žmona, skatino vykti į JAV¹⁰. Tuo tarpu A. Eidintas teigia, jog prezidentas tikėjosi JAV lietuvių tautininkų finansinės ir moralinės paramos; pelnytis pragyvenimui iš paskaitų lietuvių kolonijose ir vėliau išgauti Lietuvos auksą, padėtą JAV bankuose, kurį panaudotų politinėms akcijoms. Istoriko nuomone, A. Smetonos ryžtą vykti į JAV, be jokios abejonės, stiprino ir pati

⁷D. D a p k u t ė, Politikos pinklės. Antanas Smetona – JAV Valstybės departamento regratyje, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 315–332.

⁸1941 01 11 S. Tyszkiewicziaus slaptas raportas apie A. Smetonos atvykimą į Portugaliją, ten pat, 2009, Nr. 52, p. 242.

⁹1941 03 03 Lietuvos pasiuntinio JAV P. Žadeikio rašto Nr. 215 „Dėl Prez. Smetonos atvykimo į U.S.A.“ Lietuvos konsului Čikagoje P. Daužvardžiui nuorašas, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 656, ap. 2, b. 302, l. 378; 1941 03 04 P. Žadeikio raštas Nr. 217 JAV valstybės sekretoriui Cordell Hullui, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 323.

¹⁰L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 391; L. Truska, Paskutinieji Antano Smetonos gyvenimo metai, p. 7.

JAV administracija bei jos palanki politika Baltijos šalių valstybinio statuso klausimu¹¹. Įdomu pastebėti, jog A. Smetona matė save kaip išeivijos vienytoją. Jis 1940 m. lapkričio 12 d. laiške generaliniam konsului J. Budriui rašė: „galėčiau pavažinėti su pranešimais po lietuvių kolonijas ir ten savo žiniomis šviesti Lietuvos padėtį, rodyti jiems Lietuvos perspektyvas. Žodžiu sakant, tektų nuteikti mūsų tautos gaivinimo linkme visas sroves ant bendro pagrindo“¹². Reikia manyti, kad Lietuvos tragedija, prezidento supratimu, leis daliai išeivijos nebepresiminti A. Smetonos nedemokratiško valdymo ir telks apie jį išeiviją Lietuvos vadavimui.

Apsisprendęs vykti į JAV, 1940 m. rugsėjo 4 d. A. Smetona kreipėsi į JAV ambasadą Berlyne prašydamas vizų sau, savo šeimai ir Jadvygai Tūbelienei, žmonos seseriai¹³. Savaitės laikotarpyje, iki vizų išdavimo, vyko susirašinėjimas tarp JAV ambasadą Berlyne ir JAV Valstybės departamento. Buvo svarstoma, kaip pasielgti. Amerikiečiai dėl politinių priežasčių prisibijoję A. Smetonos siekio aktyviai veikti JAV lietuvių tarpe. Bet jiems buvo žinoma ir neigiama Vokietijos valdžios pozicija A. Smetonos ilgesnio pasilikimo Vokietijoje atveju. Vokiečiai grasino net internuoti. Rugsėjo 13 d. telegramoje JAV Valstybės departamentas pranešė savo ambasadai Berlyne, kad leidžiama išduoti vizas prezidentui A. Smetonai ir jo artimiesiems, bet su sąlyga, kad „kol bus Jungtinėse Valstijose, jis nebus laikomas jokios vyriausybės vadovu ar nariu“¹⁴. A. Smetona raštu sutiko su tokia sąlyga ir rugsėjo 14 d. vizas gavo prezidentas, jo sūnus Julius, žentas Aloizas Valiušis, dukra Marija-Danutė, marti Birutė, o rugsėjo 16 d. – žmona Sofija ir jos sesuo Jadvyga Tūbelienė¹⁵.

1940 m. rugsėjo antroje pusėje išeivijoje pasklido informacija apie A. Smetonos planus atvykti į JAV. Tai buvo naujiena, kuria ne visi tikėjo. Rugsėjo 20 d. vienas iš įtakingiausių katalikiškos srovės veikėjų Leonardas Šimutis savo dienoraštyje užrašė, jog „paleista antis, kad Smetona atvyksta Amerikon“, bet kitą dieną jo pokalbyje su buvusiu JAV pasiuntiniu Lietuvoje Owen Noremu informacija pasitvirtino¹⁶. Tą pačią rugsėjo 21 d. L. Šimutis laiške Lietuvai gelbėti tarybos sekretoriui tautininkui Kaziui Karpiui rašė, kad reikia sušaukti Tarybos posėdį, kur tarp kitų klausimų reikia „pasitar-

¹¹ A. Eidintas, *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*, p. 201–202.

¹² A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 645–646.

¹³ 1940 09 04 A. Kirko telegrama iš Berlyno JAV valstybės sekretoriui, *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 320.

¹⁴ 1940 09 13 JAV Valstybės departamento telegrama į Berlyną JAV ambasadai, ten pat, p. 321.

¹⁵ 1940 09 17 A. Kirko laiškas iš Berlyno JAV valstybės sekretoriui, ten pat, p. 321–322; 1940 09 14 A. Smetonos laiškas A. Kirkiui, ten pat, p. 322 (laiško originalas buvo persiųstas JAV Valstybės departamentui).

¹⁶ 1940 09 20 ir 21 L. Šimučio dienoraštis, *Pasaulio lietuvių archyvas prie Lituanistinių tyrimų ir studijų centro* Čikagoje (toliau – *LTSC/PLA*), Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumėtos.

ti dėl Prezidento Smetonos, netrukus atvykstančio į Ameriką, priėmimo¹⁷. Jo pozicija suprantama, nes išeivijos katalikų ir tautininkų srovės tuo metu jau veikė kartu Lietuvai gelbėti taryboje. Į ją buvo kviečiami ir socialistų srovės atstovai. Būtina pabrėžti, kad tautininkai jau laukė prezidento. Jų Lietuvos nepriklausomybės fondo paskelbtame atsišaukime tarp kitų reikalų buvo pažymėta: „Štai yra žinių, kad gali Amerikon atvykti Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona. Mums reikės padengti jo kelionę į Ameriką, mums reikės jį priimti, juo rūpintis.“¹⁸

Sujudo ir eiliniai išeivijos gausiausios katalikiškos srovės nariai. Pavyzdžiui, tas pats L. Šimutis rugsėjo 22 d. gavo Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos (toliau – ALRKF) 3-iojo skyriaus Šiaurės Bostone atstovo Jono Kumpos laišką, kuriame jis nurodo, kad iš spaudos sužinojo apie prezidento A. Smetonos būsimą atvykimą ir klausė, kaip turės elgtis lietuviai katalikai, kokios pozicijos laikysis federacijos centras? Tuo pačiu informavo, kad Šiaurės Bostono skyrius rengia koncertą, kurio pelną skirs nukentėjusiems nuo karo Lietuvoje. Ir „jeigu nebūtų priešinga federacijos nusistatymui mes norėtume kviešti Prez. A. Smetoną į rengiamąjį koncertą tarti žodį“¹⁹. Bendrai eiliniai įvairių išeivių srovių atstovai nebuvo labai priešiški nusiteikę Lietuvos prezidento atžvilgiu. Tačiau politika buvo daroma srovių viršūnėse. L. Šimutis kaip ALRKF sekretorius skubiai apklausė federacijos valdybos narius, siūlydamas pasitikti A. Smetoną iškilmingai ir tinkamai jį priimti. Visi valdybos nariai jo pozicijai pritarė²⁰. Tiesa, keletas išeivių, visuomenėje įtakingų kunigų, tuojau pasisakė prieš. Vienas jų, kun. Navickas, atsiuntė telegramą reikalaujamas „Smetoną palikti ramybėje“. L. Šimutis padarė išvadą, kad šiuo klausimu katalikai nusistatę skirtingai²¹. JAV lietuviai socialistai dienraštyje „Naujienos“ pareiškė, kad A. Smetona jiems nėra priimtinas²². Net ir kairieji tautininkai savaitraštyje „Tėvynė“ kaltino dėl Lietuvą ištikusios nelaimės A. Smetonos vyriausybę, nes ji buvo nepasirengusi tam²³. Tuo tarpu išeivių komunistinės krypties dienraščiai „Vilnis“ ir „Laisvė“ labai kritiškai vertino

¹⁷ 1940 09 21 L. Šimučio iš Čikagos laiško K. Karpiui į Klyvlendą nuorašas, *Amerikos lietuvių kultūros archyvas* Putname (toliau – ALKA), Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. 47 – L. Šimučio korespondencija 1939–1940 m., lapai nenumuruoti (L. Šimutis tuo metu buvo Lietuvos gelbėjimo tarybos pirmininkas).

¹⁸ Aukokite tautos reikalams. Lietuvos nepriklausomybės fondo atsišaukimas, *Margutis*, 1940, rugsėjo 30, Nr. 17, p. 13.

¹⁹ 1940 09 22 Š. Bostono 3-jo skyriaus rengiamo koncerto komisijos II sekretoriaus J. Kumpo laiškas ALRKF sekretoriui L. Šimučiui, *Balzeko lietuvių kultūros muziejaus Čikagoje archyvas*, dėžė – Mažoji kolekcija, b. A. Smetona, lapai nenumuruoti.

²⁰ 1940 09 24 ir 26 L. Šimučio dienoraštis, *LTSC/PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumuruotos.

²¹ 1940 09 23 L. Šimučio dienoraštis, ten pat.

²² Socialistai jau nenori Smetonos..., *Margutis*, 1940 rugsėjo 30, Nr. 17, p. 13.

²³ 1940 09 23 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško Nr. 1376 savaitraščio „Tėvynė“ redaktoriui nuorašas, *LČVA*, f. 656, ap. 2, b. 300, l. 463.

A. Smetoną ir jam prijauciančius žmones²⁴. Labai prisidėjo ir buvęs Lietuvos II ir III seimų narys, valstietis liaudininkas Nikodemas Radys, tiesa, atvykęs į JAV dar prieš karą. Jis savo veiklą siejo su komunistuojančiais išeivijos atstovais, publikavo kritinius straipsnius jų spaudoje²⁵.

Neigiamą prezidento įvaizdį kolonijose didino ir tarp iš Europos atvykstančių lietuvių atsiradusių A. Smetonos kritikų. Vienas jų – buvęs pavasarininkas ir Lietuvos verslininkų sąjungos generalinis sekretorius Stasys Gabaliauskas, atvykęs į JAV 1940 m. spalio mėnesio antroje pusėje. Jis Lietuvos krikdemų ir liaudininkų vardu prašė JAV lietuvių katalikų „nesusidėti su Smetona, kurio atsistojimas Lietuvos atstatymo misijos priešakyje esą būtų nepriklausomybės idėjos išdavimas“²⁶. Lapkričio ir gruodžio mėnesiais Niujorko lietuvių katalikų veikėjai S. Gabaliauskui surengė paskaitų maršrutus po JAV rytinių valstijų lietuvių kolonijas²⁷, kurių metu buvo ir nepalankių atsiliepimų apie Lietuvos prezidentą A. Smetoną. Buvo ir su kitokia pozicija atvykusių iš Lietuvos. Pavyzdžiui, kunigas Juozas Prunskis agitavo už prezidento sutikimą, sakė, kad „reikia viską užmiršti“, t. y. vardan vienybės nebeprisiminti A. Smetonos valdymo. J. Budrio pastebėjimu, atvykę kunigai, kurie nukentėjo Lietuvoje nuo bolševikų – buvo suimami ir tardomi, turi įtakos tarp JAV katalikų veikėjų²⁸.

Pradžioje atrodė, kad tarp JAV lietuvių tautininkų ir katalikų buvo rastas palankus nusistatymas A. Smetonos atžvilgiu. Tačiau siekis į Lietuvai gelbėti tarybą įtraukti JAV lietuvius socialistus šį klausimą pradėjo koreguoti. Pozicijas po truputį pradėjo keisti katalikai, ypač L. Šimutis, kuris siekė suvienyti pagrindines lietuvių sroves. Mat 1940 m. spalio 14 d. Vašingtone įvyko Lietuvai gelbėti tarybos suvažiavimas, kurio metu paaiškėjo, kad socialistai sutinka įeiti į tarybą, deleguodami savo atstovą dr. Pijų Grigaitį, dienraščio „Naujienos“ redaktorių. Tam įtakos turėjo kitą dieną numatytas lietuvių delegacijos pasimatymas su JAV prezidentu F. D. Ruzveltu²⁹. Tačiau jų požiū-

²⁴ Kaip katalikai žiūri į A. Smetonos atvykimą?, *Margutis*, 1940 gruodžio 30, Nr. 24, p. 5.

²⁵ B. B l a ž y t ė - B a u ž i e n ė, N. R a d y s, *Lietuvos Respublikos seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*, Vilnius, 2007, p. 419–422; J. П е т к е в и ч е н е, *Прогрессивные литовцы за рубежом и Советский Союз*, Вильнюс, 1985, с. 108–109.

²⁶ 1940 10 04 savaitraščio „Amerika“ redaktoriaus J. Laučkos laiškas iš Bruklino L. Šimučiui į Čikagą, *ALKA*, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. 47 – L. Šimučio korespondencija 1939–1940 m., lapai nenumeruoti.

²⁷ 1940 11 05 savaitraščio „Amerika“ redaktoriaus J. Laučkos laiškas iš Bruklino L. Šimučiui į Čikagą, ten pat; 1940 11 28 savaitraščio „Amerika“ redaktoriaus J. Laučkos laiškas iš Bruklino L. Šimučiui į Čikagą, ten pat.

²⁸ 1941 01 08 generalinio konsulo J. Budrio Niujorke konfidencialaus rašto Nr. 34 „Į Nr.1 dėl Prezidento sutikimo“ P. Žadeikiui Vašingtone nuorašas, *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

²⁹ *Amerikos lietuvių tarybos kūrimosi 1939–1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje*, sud. J. Skirius ir J. Račkauskas, Chicago, 1998, p. 15, 126, 127.

ris į A. Smetonos atvykimą iš esmės skyrėsi nuo tautininkų. Suvažiavimo metu ir po jo tai buvo vienas iš prieštaringiausių klausimų. Lietuvių archyve Putname tarp L. Šimučio dokumentų pavyko rasti Lietuvai gelbėti tarybos valdybos narių raštą, skirtą Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone P. Žadeikiui. Rašte nurodoma, kad tarp tarybos narių yra srovių, kurios „yra griežtai ir nepermaldujamai nusistačiusios prieš tą režimą ir to režimo vadus“ ir išreiškė baimę, kad vieninga JAV lietuvių visuomenė, kuriai atstovauja taryba, „pakrikty ir suskilty (...) ir tuo būdu netektų vertės kaip jėga, galinti svariai pagelbėti Lietuvai atgauti nepriklausomybę, jeigu šiuo metu ir dabartinėmis sąlygomis į Ameriką atvyktų J. E. Lietuvos Prezidentas, p. A. Smetona“³⁰. Pasiuntinys buvo prašomas patarti A. Smetonai pasilikti Europoje, nevykti į JAV ir tokiu būdu prisidėti prie Amerikos lietuvių vienybės stiprinimo, vieningo darbo našumo³⁰. L. Šimučio laiškas su tokiais mintimis spalio 31 d. buvo išsiųstas į Vašingtoną³¹. P. Žadeikis į tai atsakė, kad A. Smetona yra laisvas žmogus ir jis į JAV gali atvykti kada tik panorės. Jo nuomone, prezidento atvykimas ar neatvykimas negali būti priežastis atidėlioti bendrųjų tarybos darbų eigą. Pasiuntinys dar pabrėžė, jeigu tarybai tai labai aktualu, tegul tada kai A. Smetona atvyks, ir kelia klausimą, „kaip Taryba jo atvykimą traktuotų“³². P. Žadeikis leido suprasti, kad A. Smetona yra privatus žmogus, todėl su juo ir jo veikla tarybai nėra reikalo susitapatinti, negaišinti labai svarbių lietuviams klausimų sprendimo. Tačiau tai aistrų tarp tarybos narių – tautininkų ir socialistų neužgesino. Tai tapo lyg ir rusenančia nesantaikos kibirkštimi, kuri, atsiradus progai, suliepsnos.

JAV lietuvių tautininkų pastangos organizuoti A. Smetonos sutikimą

1940 m. gruodžio 4 d. į Niujorką atplaukė A. Smetonos dukra Danutė Marija su vyru Aloizu Valušiu. Juos sutiko vietiniai lietuviai tautininkai ir Lietuvos generalinio konsulato atašė Anicetas Simutis. Laikiniai Valušiai apsistojo pas gimines Strolius. A. Simutis iš J. Tūbelienės, kuri taip pat dalyvavo sutikime, sužinojo, kad A. Smetona jau yra užsisakęs bilietus į laivą iš Lisabonos ir planuoja išvykti 1941 m. sausio 8 d. į JAV (tiesa, vėliau teko keisti terminą). Tuo pačiu paaiškėjo, kad vietinių tautininkų Venciaus-Ginkaus grupė kviečia gruodžio 7 d. pasitarimą dėl prezidento sutikimo. Pakviesti visų vietinių lietuvių laikraščių, išskyrus komunistinių, redaktoriai. A. Šimučio nuomone, P. Žadeikiui išsakyta prezidento sutikimui ruošti iniciatyva turėtų būti Lietuvos pasiuntinybės ar Lietuvai gelbėti tarybos rankose, o ne Bruklino lietuvių mažos

³⁰ Lietuvai gelbėti tarybos valdybos narių raštas, *ALKA*, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. 47 – L. Šimučio korespondencija 1939–1940 m., lapai nenumuoti.

³¹ 1940 10 31 L. Šimučio laiškas Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone P. Žadeikiui, ten pat.

³² 1940 11 08 P. Žadeikio raštas Nr. 1592 (ne spaudai) L. G. Tarybos pirmininkui L. Šimučiui Čikagoje, ten pat.

grupės žinioje³³. Jis teisingai pastebėjo, kad tai gali pakenkti sutikimui. Gruodžio 6 d. Lietuvos generalinis konsulas Niujorke gavo oficialų Lietuvos amerikiečių tautininkų sąjungos (toliau – LATS) pakvietimą į minėtą pasitarimą, kurio metu sudaryta komisija pradės rengtis sutikimui. Buvo tikimasi, kad A. Smetona sausio 17 d. atplauks į Niujorką³⁴.

Prezidentui sutikti komisijos posėdis prasidėjo gruodžio 7 d. 9 val. vakaro Garšvos biznio patalpose Bruklina. Posėdį atidarė ir pranešimą perskaitė renginio iniciatorius dr. Bladas K. Vencius. Posėdyje dalyvavo Kostas Jurgėla su žmona, Petras Jurgėla, Juozas Ginkus, Juozas Laučka („Amerikos“ redaktorius), Juozas Tysliava („Vienybės“ redaktorius), Pranas Narvydas, Jonas Baltus ir Kleopas Jurgelionis („Tėvynės“ redaktorius). Socialistų atstovai nedalyvavo. B. Vencius pranešė, kad LATS yra susirūpinusi Prezidento A. Smetonos sutikimu ir nori kvieisti prisidėti kitas lietuvių grupes. A. Simutis retoriškai paklausė, ar nebūtų geriau, kad A. Smetonos priėmimas eitų visų JAV lietuvių vardu ir todėl priėmimo iniciatyva turėtų išeiti iš Lietuvai gelbėti tarybos. Katalikų atstovas J. Laučka paaiškino, kad tautininkai su katalikais tuo klausimu gali susitarti, bet dėl tarybos jis laikėsi rezervuotai. Vėliau J. Laučka A. Simučiu paaiškino, kad „jis abejoja, ar Taryba galėtų ryžtis šiam darbui, nes socialistai esą tam darbui veikiausiai nepritartų. Užsimojimas priimti Prezidentą Smetoną galėtų pakenkti ir pačios Tarybos darbui“³⁵. Posėdyje A. Simutis, prieštaraudamas K. Jurgelionio nuomonei, jog A. Smetona juridiskai nebėra prezidentas ir jo priėmimas gali būti kaip privataus asmens, pažymėjo, kad čia kalba eina kaip tik apie Lietuvos Respublikos prezidento priėmimą, nesvarbu, kas tuo prezidentu būtų. Be to, teisiškai galima įrodyti, pabrėžė A. Simutis, kad ir pačios Lietuvos nebėra, nes „Lietuvos prisijungimas prie Sovietų Rusijos buvo padarytas „legaliai“, kaip įrodinėja Lietuvos priešai“³⁶. Šių argumentų pakako. Būtina pasakyti, kad Lietuvos atstovai JAV griežtai laikėsi pozicijos, kad A. Smetona ir dabar yra Lietuvos Respublikos Prezidentas, tik laikinai pareigų negalįs eiti, todėl atvykęs į JAV neturėtų oficialaus statuso. Bet, anot P. Žadeikio, „jo išlikimas gyvu yra stiprus įrankis kovai dėl nepriklausomybės atstatymo“. Pasiuntinys buvo įsitikinęs, kad Lietuvai gelbėti taryba turi gerą progą pažymėti tautos vienybę, parodyti tautos politinį subrendimą ir susivokimą, jeigu katalikai ir socialistai užimtų palankesnę nei neutralią poziciją A. Smetonos atžvilgiu³⁷. Praktiškai jis pirmiausia turėjo tapti visų lietuvių kovos už Lietuvos nepriklausomybę, gal net ir tautos vienybės simboliu.

³³ 1940 12 05 A. Simučio konfidencialaus laiško P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas, *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

³⁴ 1940 12 05 LATS reikalų vedėjo adv. Kostas R. Jurgėlos laiškas LGK Niujorke, ten pat (pasikeitus situacijai, teko keisti maršrutą – vykti į JAV per Braziliją, todėl atvykimo laikas užsitęsė).

³⁵ 1940 12 11 A. Simučio konfidencialaus laiško P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas, *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

³⁶ Ten pat.

³⁷ 1940 12 17 P. Žadeikio rašto Nr. 1810 „Jūsų N. 5932 Prezidento Smetonos galimo atvykimo reikalui“ Lietuvos konsului Čikagoje P. Daužvardžiui nuorašas, *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 301, l. 188–189.

Minėtame posėdyje nieko konkretaus nebuvo nutarta, nes nieko konkrečiai negalėjo, nepasitaręs su saviškiais katalikais, pasakyti J. Laučka, be to, nedalyvavo ir socialistai. Katalikų svyravimus savo susirašinėjime su L. Šimučiu paaiškina pats J. Laučka. Pirmiausia JAV rytinėse valstijose prieš A. Smetonos sutikimą pasisako dauguma kunigų. Antra, iškilo pavojus, jog tautininkai, ruošdami Prezidento sutikimą, gali pritraukti platesnes lietuvių katalikų mases. Todėl, kaip jis pažymėjo, „reikia visapusiškai apsispręsti“. Siūlė sušaukti ALRKF tarybos posėdį³⁸. Po kelių dienų J. Laučka užsiminė A. Simučiui, kad gali būti, jog katalikai rema A. Smetonos sutikimą, bet su viena sąlyga, kad „jis čia nedarytų jokios politinės veiklos Amerikos lietuvių tarpe“³⁹. Priešingu atveju katalikai išstos prieš.

Įdomu pastebėti, kad 1940 m. gruodžio 12 d. LATS laiške L. Šimučiui, kviesdami prisidėti prie A. Smetonos sutikimo ir pagerbimo, pažymėjo, kad tai „nėra vien niujorkiečių ar bet kurios pavienės grupės reikalas (...) bet visų Amerikos lietuvių reikalas“. Prašė paskirti ALRKF įgaliotą atstovą, nurodydami, kad kvietimai yra išsiųsti į visų lietuvių srovių centrus⁴⁰. L. Šimutis tuojau atsakė, nuroydamas palaikyti ryšį su Niujorko ALRKF valdybos vadovu, „Amerikos“ redaktoriumi J. Laučka⁴¹. Gruodžio 27 d. Niujorke įvykęs Federacijos valdybos ir Kunigų vienybės valdybos narių susirinkimas svarstė L. Šimučio parengtą rezoliuciją dėl A. Smetonos atvykimo. Buvo siūloma sutikime dalyvauti federacijos apskritims, o ne federacijos centrui. Centrą numatė laikyti rezerve, nes „jei kiltų reikalas, centras kitaip galėtų pasielgti“. Susirinkimas pritarė tokiai pozicijai⁴². Taigi iš esmės katalikai priėmė savo laviruojančio pobūdžio sprendimą.

Tautininkų kvietimą gavo ir Amerikos lietuvių socialistų sąjunga (toliau – ALSS). Jos centro komitetas griežtai atsisakė dalyvauti A. Smetonos sutikime ir į jokių pasitarimus dėl jo priėmimo nėjo. Anot ALSS CK, „A. Smetona nėra joks Lietuvos prezidentas. Jį nerinko Lietuvos piliečiai (...) mes, *Amerikos lietuvių socialistų sąjungos* nariai, nei *Centro Komitetas*, to režimo nepripažinome. (...) Smurtininkų režimo mes niekuomet nerėmėme ir neremsime. Mes juos tik pasmerkti galime, o ne pasitikimus ruošti.“⁴³ Lietuvių išeivių socialistų pozicija buvo labai aiški. Vadinasi, atkrito JAV

³⁸ 1940 12 06 J. Laučkos laiškas L. Šimučiui į Čikagą, *ALKA*, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. 47 – L. Šimučio korespondencija 1939–1940 m., lapai nenumuoti.

³⁹ 1940 12 11 A. Simučio konfidencialaus laiško P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas, ten pat, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

⁴⁰ 1940 12 12 LATS reikalų vedėjo K. Jurgėlos laiškas L. Šimučiui į Čikagą, ten pat, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. L. Šimutis.

⁴¹ 1940 12 12 L. Šimučio laiškas LATS reikalų vedėjui K. Jurgėlai į Brukliną nuorašas, ten pat.

⁴² 1940 12 27 L. Šimučio dienoraštis, *LTSC/PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumuotos; 1940 12 15 L. Šimučio laiško J. Laučkai į Brukliną nuorašas, *ALKA*, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. 47 – L. Šimučio korespondencija 1939–1940 m., lapai nenumuoti.

⁴³ LSS C.K. sekr. J. Buivydas Smetonos sutiktuvėse LSS nedalyvaus (laikraščio iškarpas), ten pat, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

lietuvių bendro organo, Lietuvai gelbėti tarybos, kaip galimo svarbiausio iniciatoriaus sutikti A. Smetoną vaidmuo. Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis ėmėsi iniciatyvos į kuo aukštesnį lygį pakelti A. Smetonos sutikimą ir priėmimą. Jis 1941 m. sausio 7 d. išsamiau laišku kreipėsi į kiekvieną Lietuvai gelbėti tarybos narį, taip pat ir į socialistų atstovus (P. Grigaitį – „Naujienu“ redaktorių, S. Michelsoną – „Keleivio“ redaktorių ir J. Stilsoną – „Naujosios Gdynės“ redaktorių). Primindamas, kad A. Smetonos išvykimas iš Lietuvos buvo protestas prieš Maskvą ir tokiu būdu jis nebuvo priverstas patvirtinti bolševikų įvykdyto smurto prieš Lietuvą, P. Žadeikis pažymėjo, jog atvykusį prezidentą A. Smetoną Niujorke pasitiks Lietuvos pasiuntinys, Lietuvos generalinis konsulas ir JAV lietuvių visuomenės specialus pasitikimo komitetas. Jis vylėsi, kad „Komiteto narių tarpe *Lietuvai gelbėti tarybos* atstovas užims prideramą vietą“⁴⁴. Tačiau griežta socialistų pozicija nelaikyti A. Smetonos Lietuvos prezidentu ir pasipriešinimas galimai jo politinei veiklai tarp JAV lietuvių privertė Lietuvai gelbėti tarybą kovo 8 d. galutinai apsispręsti nedalyvauti A. Smetonos sutikime⁴⁵. Be to, ir katalikų srovėje sustiprėjus priešingoms nuomonėms, iškilo abejonė, ar verta dalyvauti prezidento sutikime. J. Laučka konsulato darbuotojui V. Stašinskiui iškėlė dar vieną sąlygą, jog katalikai į Pasitikimo komitetą įeis tik tada, kai Lietuvos generalinio konsulato iniciatyva bus sudarytas komitetas⁴⁶. Sausio 22 d. L. Šimutis gavo Edvardo Turausko laišką iš Šveicarijos, parašytą Lietuvos tautinio komiteto vardu. Laiške jis prašė JAV lietuvių katalikų tinkamai pasitikti A. Smetoną kaip Lietuvos prezidentą. Kitą dieną L. Šimutis įsakė J. Laučkai „aktyviai dalyvauti prezidento Smetonos pasitikime ir pasveikinti Federacijos vardu“⁴⁷. L. Šimutis, laviruodamas tarp tautininkų ir socialistų, į kovo 8 d. dienraštį „Draugas“ įdėjo vedamąjį, kur, įvertinęs A. Smetonos nuopelnus Lietuvai, pabrėžė jo politines nuodėmes, bet, kaip pažymėjo redaktorius, katalikai „pripažįsta jį prezidentu“⁴⁸.

Lietuvos prezidentui priimti komiteto sudarymas ir A. Smetonos sutikimas Niujorke

1941 m. sausio 2 d. P. Žadeikis įgaliojo generalinį konsulą J. Budrį, kuris tautininkų buvo pakviestas būti komisijos garbės nariu, rūpintis visais sutikimo reikalais,

⁴⁴ 1941 01 07 P. Žadeikio rašto (ne spaudai) Lietuvai Gelbėti Tarybos nariams nuorašas, *LTSC/PLA*, P. ir J. Daužvardžių fondas, dėžė Nr. 5, b. (Lietuvai Gelbėti Taryba), lapai nenumuoti.

⁴⁵ 1941 02 03 P. Žadeikio laiško L.G.T. pirmininkui L. Šimučiui į Čikagą nuorašas, ten pat; 1941 03 08 L. Šimučio dienoraštis, *LTSC/PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumuotos.

⁴⁶ 1941 01 20 V. Stašinsko laiško iš Niujorko generaliniam konsului J. Budriui nuorašas, *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

⁴⁷ 1941 01 22 ir 23 L. Šimučio dienoraščiai, *LTSC/PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumuotos.

⁴⁸ 1941 03 07 L. Šimučio dienoraštis, ten pat.

apsvarstyti „kiekvieną žingsnį, kiekvieną galimybę ir netikėtumą“, imtis „prideramo atsargumo priemonių, kad nedraugingo elemento akcija būtų išvengta“. Pasiuntinys pavedė J. Budriui pasirūpinti prezidento sūnaus Juliaus šeima ir jos įsikūrimu⁴⁹. Praktiškai konsulas turėjo rodyti organizacinę iniciatyvą, atstovauti Lietuvos diplomatams būsimame komitete ir prižiūrėti jo veiklą. Tiesa, tuo metu J. Budrys gyveno savo ūkyje už Niujorko ir ne visuomet galėjo dalyvauti, todėl kai kada darbus pavedavo konsulato ataše V. Stašinskui ir A. Simučiu.

1941 m. sausio 22 d. vakarą Susivienijimo lietuvių Amerikoje patalpose Niujorke įvyko posėdis Lietuvos prezidentui priimti komitetui (toliau – LPPK) sudaryti. Posėdį sukviėtė generalinis konsulas J. Budrys nepartinii pagrindu, bet buvo žiūrima, kad atvyktų visų svarbesnių organizacijų atstovai⁵⁰. Be generalinio konsulo ir abiejų ataše, posėdyje dalyvavo 14 lietuvių visuomenės veikėjų. Po J. Budrio pranešimo ir trumpų diskusijų buvo išrinkta komiteto valdyba: pirmininkas dr. B. K. Vencius, vicepirmininkas A. S. Trečiokas, sekretorius K. R. Jurgėla, išdininkas J. B. Laučka ir izdo globėjais M. J. Vinikas bei D. J. Averka. Nariais sutiko būti dr. J. Valukas, J. Ginkus, K. Jurgelionis, J. Valaitis, adv. Ansell-Andziulaitis, Pr. Lapienė, V. Tysliavienė, M. Strumskienė. Vėliau prisijungė adv. K. Paulauskas. Komiteto nariai pavedė valdybai surasti viešbutį numatomai vakarienei su A. Smetona, nutarta į ją kviesti asmenis su vardiniais pakvietimais. Kadangi A. Smetonos atvykimas į JAV nebuvo oficialaus pobūdžio (kaip nurodė J. Budrys), buvo nuspręsta oficialių JAV įstaigų atstovų nekviesti⁵¹. Sausio 27 d. įvyko antrasis LPPK posėdis, kuriame kaip stebėtojas dalyvavo konsulato atstovas ataše V. Stašinskas, valdybos nariai, taip pat J. Ginkus, V. Tysliavienė ir dar keli nauji LPPK nariai – J. Tysliava ir D. Klinga. Posėdyje nutarta A. Smetonos šeimai keturioms dienoms viešbutyje *Hotel Pierre* išnuomoti patalpas iš 3 miegamųjų, salono ir vonios (45 doleriai dienai); surengti vakarinį priėmimą–vakarienę trečią dieną po svečių atvykimo; į vakarienę numatyta kviesti žinomus ir patikimus žmones, taip pat latvių ir estų veikėjus. Nustatyta bilieto kaina – ne daugiau kaip 5 doleriai, o vakarienės kaina – 2 doleriai 50 centų (iš skirtumo buvo tikimasi apmokėti patalpų nuomą ir kitas išlaidas). Taip pat buvo nutarta, kad laive prezidentą pasitiks Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis ir generalinis konsulas J. Budrys, o uoste – komiteto nariai. Buvo pagalgvota apie gėles A. Smetonos žmonai ir marčiai, o taip pat ir apie policijos eskortą svečių automobiliams palydėti⁵².

⁴⁹ 1941 01 02 P. Žadeikio raštas Nr. 1 „Dėl galimo Prezidento Smetonos atvykimo“ generaliniam konsului J. Budriui, *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

⁵⁰ 1941 01 22 Lietuvos generalinio konsulato Niujorke ataše A. Simučio *Pro memoria*, ten pat.

⁵¹ Ten pat; A. M e r k e l i s, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, p. 650.

⁵² 1941 01 28 Lietuvos generalinio konsulato Niujorke ataše V. Stašinsko *Pro memoria*, *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė 10, b. (Prezidentas Antanas Smetona).

Tuo tarpu Lietuvos atstovai galvojo ir apie A. Smetonos šeimos išsikūrimą JAV ilgesniam laikui bei pragyvenimą. Iš P. Žadeikio susirašinėjimo su JAV lietuvių tautininkų atstovu verslininku Juozu Bačiūnu paaiškėja, kad A. Smetona galėjo tikėtis nuo gegužės mėnesio apsigyventi pas Bačiūnus jų *Tabor* fermoje, o iki tol kiek laiko galės pagyventi J. Budrio ūkyje ir Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone⁵³. P. Žadeikis privačiai net kreipėsi į L. Šimutį finansinės paramos, prašydamas iš Lietuvai gelbėti tarybos lėšų paskolinti porą tūkstančių dolerių A. Smetonos šeimos pragyvenimui. L. Šimutis nustebė, kad pasiuntinys su tokiu prašymu nesikreipia į tautininkus⁵⁴.

A. Smetona su žmona laivu *Argentina* kovo 10 d. įplaukė į Niujorko uostą. Jo sūnus Julius su šeima dar liko Rio de Žaneire. Prezidentą laive pasitiko Lietuvos atstovai P. Žadeikis ir J. Budrys, o uoste jų laukė apie 30 JAV spaudos atstovų, fotografų ir keletas kino kronikininkų, taip pat LPPK bei gausus lietuvių būrys. A. Smetona, nors ir po sunkios kelionės, atrodė energingas ir kalbus⁵⁵. Jis su žmona apsistojo Niujorko viešbutyje *Hotel Pierre*, kur kovo 13 d. įvyko pagerbimo vakaras, kuriame dalyvavo daugiau kaip 400 svečių, tarp jų ir Latvijos bei Estijos atstovai. Įžanginę sveikinimo kalbą pasakė LPPK pirmininkas dr. B. Vencius, kuris vedė visą vakarą. Advokatas V. Laukaitis įteikė A. Smetonai Merilendo valstijos gubernatoriaus Herberto R. O'Connoro ir Baltimorės mero sveikinimo telegramas. Amerikos lietuvių moterų vienybės vardu kalbėjo Strumskienė, „Amerikos“ redaktorius ir *ALRKF* vicepirmininkas J. Laučka, „Vienybės“ redaktorius J. Tysliava, „Dirvos“ redaktorius K. Karpis, Lietuvos žydų Amerikoje vardu – J. Frenkelis, latvių vardu H. Lieknorsas, Estijos atstovas J. Kaivas, kuris pažymėjo, kad A. Smetona – vienintelis laisvas ir gyvas Baltijos valstybių prezidentas. Išklausęs sveikinimus A. Smetona pasakė kalbą, kurioje pabrėžė, kad „gelbėdamas save ir savuosius, gelbėjau Lietuvos garbę ir vardą“. Jis kvietė visus telktis vienybėn, užmiršti politinius skirtumus, siekti Lietuvos nepriklausomybės. Pažadėjo „nesibrauti į amerikiečių lietuvių gyvenimą“⁵⁶. Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone parengtoje informacijoje išeivių spaudai yra pažymėti tolesni A. Smetonos planai: jis neatidėliodamas imsis žurnalistinio darbo ir yra numatęs leidinį apie Lietuvą anglų kalba; ketina keliauti, siekdamas susipažinti su JAV ir amerikiečiais, apsilankyti Vašingtone. Informacijoje pabrėžta, kad A. Smetona JAV valdžios atžvilgiu yra privatus asmuo, jo statusas neoficialus. Tačiau Lietuvos konstitucinės teisės požiūriu

⁵³ *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, p. 138; 1941 01 03 J. Bačiūno iš Mičigano laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną, *LTSC/PLA*, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, dėžė Nr. 4, b. 26 (A. Smetonos atvykimas į Ameriką 1940–1941 m.); 1941 01 07 P. Žadeikio konfidencialus laiškas J. Bačiūnui į Mičiganą, *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 556.

⁵⁴ 1941 01 18 L. Šimučio dienoraštis, *LTSC/PLA*, Leonardo Šimučio fondas, dėžės nenumuotos.

⁵⁵ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone informacija „Prezidentui Smetonai Amerikon atvykus“ išeivių spaudai, *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 326.

⁵⁶ Didingas Lietuvos prez. A. Smetonos sutikimas New Yorke, *Margutis*, 1941 balandžio 15, p. 1.

jis formaliai „tebesiskaito Lietuvos Prezidentu“. Todėl „Lietuvos piliečiams, kaip ten Lietuvoje, taip užsieniuose gyvenantiems, p. A. Smetona tebėra Lietuvos Prezidentas užsienio atostogose sveikatai pataisyti“⁵⁷. Katalikų atstovas J. Laučka, prieš A. Smetonai išvykstant iš Niujorko, su juo kalbėjosi daugiau kaip dvi valandas. Prezidentui JAV lietuvių socialistų pozicija pasirodė keista. Anot jo, socialistų siekimas nepripažinti prezidento nepakeis A. Smetonos statuso JAV valdžios sluoksniuose, tai tik parodo lietuvių nevieningumą. Jis nemanė, jog socialistai „turi visuomenėje svorį“. J. Laučkai susidarė įspūdis, jog A. Smetona „nepasenęs, nepavargęs, ryžtingas; vadovybės neatsisakys, bet bendradarbiauti norės ir su kitų nuomonėmis skaitysis. Jokio turto užsienyje neturi (...) Po kolonijas specialiai nevažinėsiąs, jei bus kur kviečiamas nesrovinių komitetų arba visų drauge – ten važiuos“⁵⁸.

Išvados

1. Antano Smetonos apsisprendimą 1940 m. vykti į JAV lėmė ne tik nepalankios apsigyvenimo Europos šalyse sąlygos, bet ir jo artimųjų nuolatiniai raginimai. Jis tikėjosi JAV surasti pragyvenimo šaltinį, užsiimti kūrybiniu darbu, dalyvauti lietuvių išėivių veikloje, telkti juos Lietuvos laisvinimo kovai. Tuo tarpu JAV valdžia nepageidavo A. Smetonos politinės veiklos ir duodama vizą išreikalavo jo raštiško pasižadėjimo nelaikyti savęs oficialiu asmeniu ir į JAV vykti tik privatus žmogaus statusu.

2. Išėivijoje pasklidusi žinia apie galimą prezidento atvykimą į JAV sujudino išėivių politinių srovių vadovus ir Lietuvos atstovybių darbuotojus, priimant sprendimą, kokios laikytis taktikos. Dešinesnės pakraipos platesnieji išėivijos sluoksniai iš esmės laukė susitikimo su Lietuvos prezidentu. Lietuvos pasiuntinys ir konsulai nuosekliai laikėsi pozicijos, jog A. Smetona ir toliau yra Lietuvos prezidentas, bet į JAV atvyksta kaip privatus asmuo.

3. Išėivijos tautininkai pripažino prezidentą, pritarė A. Smetonos atvykimui, jo laukė ir ruošėsi sutikimui, o išėivijos socialistų lyderiai nepritarė ir nepripažino jo kaip Lietuvos prezidento. Komunistinės pakraipos išėivijos atstovai griebėsi aštrios kritikos. Tuo tarpu gausiausia išėivijos srovė – katalikai laviravo, nes išryškėjo nuomonių skirtumas ir tarp katalikų elito. Be to, tuo metu kūrėsi bendras išėivijos pagrindinių politinių jėgų (katalikų, tautininkų ir socialistų) organas – Lietuvai gelbėti taryba, kurio stabilumą reikėjo išlaikyti. Katalikų vadovai, pripažindami A. Smetoną Lietuvos prezidentu, pasisakė prieš jo galimą dalyvavimą išėivijos politinėje veikloje.

⁵⁷ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone informacija „Prezidentui Smetonai Amerikon atvykus“ išėivių spaudai, *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 326.

⁵⁸ 1941 03 29 J. Laučkos iš Bruklino laiškas L. Šimučiui į Čikagą, *ALKA*, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos fondas, spinta Nr. 40, b. 40 – J. Laučkos laišakai L. Šimučiui 1941–1944 m., lapai nenumeruoti.

Skirtingas požiūris į A. Smetoną dėjo patriotinės išeivijos būsimo politinio skilimo pagrindus.

4. Išeivijos tautininkai pirmieji parodė iniciatyvą, rengdamiesi sutikti A. Smetoną. Jie, Lietuvos diplomatų patarti, kreipėsi į visas išeivijos politines sroves, kviesdami prisidėti. Tačiau Lietuvos prezidentui priimti komitetas Niujorke, nors įkurtas tautininkų sušauktos komisijos pagrindu, inicijavus Lietuvos generaliniam konsului J. Budriui, kreipėsi į visus JAV lietuvius, neatsižvelgdamas į partinę priklausomybę. Taip pageidavo katalikų veikėjai L. Šimutis ir J. Laučka. ALRKF vadovybė apsidrausdama nusprendė A. Smetonos sutikimui deleguoti ne centro atstovą, bet federacijos Niujorko srities atstovą.

5. A. Smetonos sutikime Niujorke ir priėmimo vakarieniėje dalyvavo visų pagrindinių, išskyrus socialistus ir komunistus, išeivijos politinių srovių atstovai. Prezidentas, ragindamas išeiviją vienyti, žadėjo nesikišti į jos politinę veiklą, bet neatsisakė dalyvauti išeivijos švietėjiškoje ir agitacinėje veikloje.

THE ARRIVAL OF PRESIDENT ANTANAS SMETONA IN THE US IN 1941, THE POSITION OF THE ÉMIGRÉS

Summary

JUOZAS SKIRIUS

Following his departure from Lithuania on June 15, 1940, President Antanas Smetona stayed in Germany until he made a decision to relocate to the US. This decision was influenced not only by the unfavourable conditions of living in Europe but also by the continual instigation of his family (son, son-in-law, wife and sister-in-law J. Tūbelienė). He had aspirations to find a livelihood in the US, take up creative work, participate in the activities of Lithuanian émigrés and organize the struggle for the liberation of Lithuania. US authorities, however, unwilling to deal with A. Smetona's political activities, on September 14 issued him with the visa on the condition of written promise to enter the US as a private person rather than an official.

In September of 1940 the news about the possible arrival of the President in the US created a stir among the local Lithuanians. Wider right-wing stratum of the émigrés were for the most part excited about the possibility to meet the President of Lithuania. P. Žadeikis, Lithuanian envoy to Washington, and consuls J. Budrys and P. Daužvardis coherently acted as if A. Smetona still was the President of Lithuania but was visiting the US as a private person. Members of Lithuanian National Union in emigration recognized the legitimacy of the President, approved of A. Smetona's arrival, were excited about it and made necessary preparations. Socialist leaders in emigration, however, neither approved of the arrival nor recognized him as legitimate President of Lithuania and émigrés of communist deviation resorted to severe criticism. The most numerous movement of the émigrés – the Catholics – exercised the politics of tacking. First of all the difference of opinion was outward among the Catholic elite. Secondly, this was the period of formation of the American Lithuanian

Council (Lietuvai gelbėti taryba/Amerikos lietuvių taryba) – collective institution of the leading political powers in emigration (Catholics, nationalists and socialists) and its stability was the primary aim especially for the Catholics. Thus, the Catholics recognized A. Smetona as the legitimate President of Lithuania yet spoke against his possible participation in political activities in emigration pointing at his political errors. The contradiction in the attitudes that the movements adopted towards A. Smetona was accountable for the oncoming political split among the patriotic émigrés.

Lithuanian nationalists in New York were the first to show initiative and make preparations for the welcome of A. Smetona. As advised by Lithuanian diplomats, they addressed all émigré political movements inviting to join forces. On January 22, 1941 the Committee for the Reception of the President of Lithuania (Lietuvos prezidentui priimti komitetas) was constituted in New York on the basis of the commission summoned by the nationalists. However, it was J. Budrys, Lithuanian Consul General, who initiated the constitution of the said committee as he invited all Lithuanians in the US to cooperate. Catholic activists L. Šimutis (editor in chief of Lithuanian periodical Draugas (“Companion”) and the President of American Lithuanian Council) and J. Laučka (editor in chief of Lithuanian periodical Amerika (“America”)) requested the formation of such committee. The committee for the most part consisted of nationalists with few sandariečiai and one Catholic - J. Laučka. The leadership of the Lithuanian Roman Catholic Federation of America decided to play it safe and delegated J. Laučka, the representative of New York region of the Federation, to A. Smetona’s reception instead of a representative from the Centre. A. Smetona’s welcome on March 10, 1941 and reception dinner on March 13 were attended by representatives of all major émigré political movements with the exception of socialists and communists. In his speech the President presented the fact of his emigration as resistance to Moscow, encouraged the émigrés to join forces in the struggle for the liberation of Lithuania and promised to stay out of political activities in emigration.

Gauta 2010 m. spalio mėn.

Juozas Skirius (g. 1957) – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius, Istorijos fakulteto Visuotinės istorijos katedros vedėjas. Mokslinių tyrimų kryptys – JAV lietuvių politinė ir ekonominė veikla 1914–1948 m., Lietuvos ir JAV santykiai 1918–1940 m.

Adresas: Istorijos fakultetas, T. Ševčenkos g., Vilnius 03111

El. paštas: juozas.skirius@vpu.lt